

XIV.-XV. YÜZYIL TÜRKÇE TIP METİNLERİNDE HALK HEKİMLİĞİ İZLERİ

The Traces of Folk Medicine in The 14th-15th Centuries Turkish Medical Texts

Yrd. Doç. Dr. Şaban DOĞAN*

ÖZ

Türklerin göçünden itibaren Türk kültürü Anadolu'da boy göstermiş, bu kültürün önemli bir bölümünü oluşturan halk hekimliği ve halk ilaçları bu coğrafyaya taşınmıştır. Gelişimini daha çok usta-çırak ilişkisiyle ve halk hekimliğinden bağımsız olarak sürdüren Anadolu Türk tıbbı 14. yüzyıldan itibaren telif ve tercüme birçok eser vermiştir. Tarihi tıp metinleri, şekil ve içerik olarak birçok bilim dalına araştırma sahası oluşturmaktadır. Bu metinler ihtiva ettikleri teknik terimler ve dil malzemesi bakımından dil, eserlerde bitkilerin sentezlenmeden ham olarak kullanıldığı örnekler bulunması bakımından alternatif tıp, sentezlenen bitki ve diğer maddelerle yapılan ilaçlara yer vermeleri bakımından farmakognozi ve nihayet dönemlerinin modern denilebilecek uygulamaları yanında halk hekimliği ve diğer geleneksel uygulamaları içermeleri bakımından da halk biliminin araştırma sahasına girmektedir. Bu çalışmada ilk dönem tıp metinlerinde görülen halk hekimliği ve geleneksel uygulamaları ele alınmış, ilk dönem Türkçe tıp metinlerinden bazıları taranarak taranan eserlerde yer alan bu türden uygulamaların nitelik bakımından tasnif edilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Tarihi Tıp Metinleri, Batıl İnançlar, Halk Hekimliği.

ABSTRACT

Turkish culture has appeared in Anatolia since Turks migrated to the territory. Folk medicine-being an important part of Turkish culture- had also been carried to the area. There are many copyright and translated works on Anatolian Turkish medicine, which carried on its improvement independently of master-apprentice relationship, dating back to 14th century. Historical medicine works make up important research fields for some disciplines in terms of form and content. These works are within the framework of language studies in terms of language material and technical terms they include. They are also important for alternative medicine as they include techniques which utilize raw plants instead of synthesized ones. In addition, these works are within the framework of pharmacognosy because they contain drugs made of synthesized plants and other substances. Finally, historical medicine works are in the field of research of folklore as they include not only modern medical application of the period in which they were written but also folk medicine and other medical traditions. In the present study, folk medicine and other traditional practices appeared in the early medical texts have been examined, and such kind of practices exist in the reviewed texts have been classified in terms of quality.

Key Words

Historical Medical Texts, Superstitious Beliefs, Folk Medicine

Hastalık tarihi insanlık tarihi kadar eskidir ve hiç şüphesiz insan on binlerce yıldır yakalandığı hastalıklarla mücadele etme çabası içerisindeydi. Bu mücadelenin ürünü ya da sonucu olarak değerlendirebileceğimiz modern tıp, varlığını insanlığın binlerce yıllık bilgi birikimine borçludur.

En eski toplumlarda görülen ve bütün varlıkların birer canlı ruha sahip oldukları inancına sahip animistik doğa görüşü büyüünün temelini oluştur-

muştur. Bu görüşe göre dünya, ruhlar ve onların gizli kuvvetleriyle doludur ve bu kuvvetler tarafından idare edilmektedir. Bu kuvvetler hayvanlarda veya ağaçlarda, denizde veya rüzgârda gizlenmiş olabilir. Büyücünün görevi bu kuvvetleri kendi amacına uygun olarak yönlendirmek ve ruhların işbirliğini sağlamaktır. Bunun için büyücü dua eder, büyü yapar ve iksir hazırlar. Büyücüler tarafından hazırlanan iksirler başlangıçta sihirli özelliklere sahip olduklarına inanıldığı

* Abant İzzet Baysal Üniv. Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, saband@sakarya.edu.tr

için seçilmiş olabilir fakat zamanla yaşanan başarı ve başarısızlıklar hangisinin etkili, hangisinin etkisiz olduğunu göstermiş, yavaş yavaş bir araya toplanan pratik bilgiler tecrübenin ışığı altında kullanılıp yorumlanmıştır (Ronan 1983:6).

Deneme yanılma yoluyla ulaşılan bilgiler zamanla büyüünün ikinci plana atılmasına sebep olmuş ve modern tıbbın doğuşuna zemin hazırlamış, büyü ile tıp iki ayrı müessese olarak varlıklarını sürdürme gelmiştir. Daha açık ifade etmek gerekirse tıp ve tıbbî uygulamalar bakımından “bugün birbirlerine tamamen zıt konumlarda olan büyücülerle hekimlerin tarihin derinliklerine doğru gidildikçe yakınlaştıkları ve hatta bugünkü modern hekimin atasının büyücüler olduğu söylenebilir (Ronan 1983:6).” Büyücüler her ne kadar hekimlik müessesesinin ortaya çıkışıyla birlikte sağaltma görevlerini hekimlere devretse de bu devir sınırlı olmuş, büyücü/şamanlar birçok toplumda büyü ve sağaltım işlerini bir arada götürmeye devam etmiştir. Anadolu’da görülen günümüz halk hekimliği uygulamalarının önemli bir bölümü bu büyücü/şamanların tedavi yöntemlerinin kalıntılarıdır. “Anadolu halk hekimliğinin temelinde büyüsel ilke ve motiflerin varlığı görülmektedir. Çünkü Anadolu folklorunun temelinde Şamanizm’in uygulama, motif ve kalıntılarına rastlanmaktadır (Acıpayamlı 1969, Şar 2005’ten).”

Bu çalışmada 14. ve 15. yüzyılda telif/tercüme edilmiş Türkçe tıp eserlerinden bazıları incelenerek bahse konu eserlerde görülen irrasyonel (akıl dışı) tedavi uygulamaları saptanmış; bu uygulamaların halk hekimliği örneği olduğu düşüncesiyle folklorik değer taşıdığı kanaatine varılmıştır.

Halk hekimliğinin halkın, olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanımlama

veya sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümü (Boratav 1994:122), tıp tarihindeki uygulamaların günümüzdeki kalıtları (Büken 2003:46), halkın kendi kendisini tedavi etme yöntemleri (Oğuz 1996, Büken 2003’ten), hastalıklar ve sağlık hakkındaki inanç, tutum ve davranışlar (Türkdoğan 1991, Şar 2005’ten), nesiller boyu devam eden ve toplumun geleneklerinden kaynaklanan, modern tıp ile tam olarak açıklanamayan tedaviler (Becerra 1995, Ersin 2004’ten), batıl inanç olarak adlandırılan şeylerin “önemsiz/ikincil bir türü (Hufford 2007:73) gibi birçok farklı tanımlanmaktadır.

Tanımlardan ve konuyla ilgili çalışmalardan halk hekimliğiyle ilgili farklı görüşler olduğu anlaşılmaktadır. Bazı araştırmacılar geçmişteki bütün tıbbî uygulamaları halk hekimliği olarak değerlendirmekte “İslâm tıp ve eczacılığında, *yani halk hekimliğinde* hastalıkların tedavisinden ve tedavide kullanılan ilaçlardan bahseden Cabir b. Havyan, Eubekir Zekeriya Razi, Ebu Reyhan Birûni, İbn Cülcül, İbn Zühr, İbn Rüşd, İbn Baytar gibi bilim adamları bu alanda pek çok eser vermişlerdir (Şar 1989:226).” vb. ifadelerle halk hekimliği kavramına farklı denilebilecek bir pencereden bakmaktadır. Konuyla ilgili bu bakış açısını gösteren bir örnek de Osmanlı arşivinde bulunan sıtma giderici, mide ağrısı kesici, göğüs söktürücü ve yumuşatıcı bazı reçete örneklerini halk hekimliği ürünü olarak kabul eden (Erdemir 1989:139) çalışmadır.

Halk hekimliği ile ilgili bir diğer yaklaşımsa ilkel tedavi yöntemleri ve batıl inanışların halk hekimliğinin temelini oluşturduğu düşüncesidir. Konuyla ilgili olarak Ali Haydar Bayat “Tıp tarihi araştırmaları tarih öncesine doğru uzandıkça halk hekimliği ile birleşir. Bu bakımdan, tıp tarihinin ilgi alanlarından biri de halk tıbbıdır. Halk arasında

uygulanan *ilkel tedavi yolları ve bâtil inanışları* mesleğimizin folklorunu teşkil eder (Bayat 2003:13).” ifadeleriyle bu düşüncüyü açıkça ortaya koymaktadır.

Kanaatimizce birinci görüşü benimseyip tarihî tıp metinlerini halk hekimliği ürünü olarak değerlendirmek doğru olmaz. Yâdigâr-ı İbni Şerif’te bu eserlerin yazıldıkları dönemde de hekimlerin temsil ettiği tıp anlayışı dışında, farklı tedavi yöntemleri uygulayan, İbni Şerif’in karı avrat (kocakarı) ve meçhul kişiler olarak nitelediği kimselerin bulunduğu, hekimlerin bunların hazırladığı ilaçlara itibar etmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. “*tabîb gerekdür kim meçhûl otıla ilâc etmeye kim meçhûl kişiler ve karı avratlar tecrîbe edeler ve hikâyet edeler anun gibi edviyyeyi işe sürmeyeler ve ana itimâd etmeyeler (Y.131a/9-131b-1).*” İbni Şerif meslekleri hekimlik olmadığı hâlde tedaviyle meşgul olan kimselerin varlığından bahsetmektedir ki bunların halk hekimi olduğuna şüphe yoktur. O hâlde akla şu sorunun gelmesi doğaldır: İbni Şerif tarafından tenkit edilen kimseler halk hekimi ise İbni Şerif, İbni Sina, Ebubekir Zekerîya Razi, Ebu Reyhan Birûni ne olarak değerlendirilmelidir? Bu hekimlere halk hekimi diyeceksek o dönemde geleneksel tedavi yöntemleri kullanan, tıp eğitimi almamış, İbni Şerif’in ifadesiyle kocakarı ilaçları hazırlayan kimseler nasıl isimlendirilmelidir? Bizce yapılması gereken, halk hekimliği ile dönemlerinin modern tıp anlayışının ürünü olan tarihî tıp metinlerindeki uygulamaları birbirinden ayırmak, aralarındaki etkilenmeleri de ayrıca değerlendirmektir.

Günümüzde halk arasında kullanılan ve tarihî metinlerde bulunan bu eserlerdeki uygulamaları modern tıp ve tıp uygulamaları penceresinden bakarak -günümüz tıbbında kullanılmamalarından hareketle- zamanımızın halk hekimliği örneği olarak değerlendirmek bir noktaya kadar anlaşılabilir ancak

bu ürünleri dönemlerinin halk hekimliği olarak düşünmek yanlıştır. Bilimsel yönü bulunmayan, yazıldığı dönemlerin halk hekimliği örneklerini ihtiva eden Şirvanlı Yusuf’un Tabîbnâme’si vb. (Bayat 1992:45) eserler bu değerlendirmenin dışında tutulmalıdır.

Çalışmanın daha sağlam bir zemine oturması için Osmanlı tıbbının da dayandığı İslâm tıbbı hakkında çok kısa bilgi vermek ve taranan eserleri kısaca tanıtmak faydalı olacaktır.

Arap orduları 638’de Cündişâpûr’da gelişmiş bir tıp okulu ve hastaneyle; 642’de büyük bir bilim ve araştırma merkezi olan İskenderiye’de antik Mısır ve Yunan medeniyet bilimsel mirasıyla karşılaşmış, antik dünyanın temel eserlerinin Arapçaya çevrilmesiyle İslâm tıbbında büyük bir atılım meydana gelmiştir. Bu dönemde özellikle Kosta bin Luka ve İshak bin Huneyn gibi hekimler, başta Galenos’un eserleri olmak üzere Süryâniceden ve Yunancadan tıbbî eserler çevirmişlerdir (Ronan 1983:262).

“İslâm tıp ve eczacılığı Eski Yunan ve İskenderiye okulunun yanı sıra eski İran ve Hint geleneğinin zengin mirasını da kullanmış, bu kaynaklar, Kuran-ı Kerim, peygamber hadisleri ve Arap Yarımadası’ndaki geleneksel tabâbet ile birleşerek İslâm tıp ve eczacılığının temelini oluşturmuştur (Aydın 2005:299).”

İslâm tıbbını kaynak alan Büyük Selçukluların devamı niteliğindeki Anadolu Selçukluları İslâm tıbbını Anadolu coğrafyasına taşımış, Anadolu’nun Türkler tarafından yurt tutulması ve Anadolu Selçuklu Devleti’nin kurulmasından sonra bu coğrafyada birçok darüşşifa inşa edilerek, bu darüşşifalarda bir taraftan tedavi hizmetleri verilirken diğer taraftan hekimler yetiştirilmiştir.

Anadolu Selçukluları zamanında eserlerini Arapça ve Farsça kaleme alan hekimler Beylikler Döneminde beylerin talepleri doğrultusunda Türkçe eser ver-

me gayretine girmiş, 14. yüzyıldan itibaren tıp alanında Arapça ve Farsça yerini Türkçeye bırakmaya başlamıştır. Eserler Türkçe de olsa birçoku tercümedir ve tamamı İslâm tıbbi dairesi içerisinde yazılmış ürünlerdir. Birçoğu yazıldıkları dönemin modern tıp ve ihtisas eseri olarak değerlendirilebilecek bu ilk eserlerin önemli bir kısmı beylerin isteğiyle, onlar adına telif/tercüme edilmiştir. Dönemlerinin seçkin tıp uygulamalarını barındıran ve yazıldıkları zamanların bilimsel tıp eseri oldukları şüphe götürmez bir gerçek olan bu eserlerde yer alan bilim ve akıl dışı kimi uygulamalar eserlerin bilimsel yönünü zayıflatsa da bilimselliklerini ortadan kaldırmaz.

Tarihi tıp metinlerinin birçoğunda hastalıkların teşhisi, ortaya çıkış sebebi, tedavi şekli, tedavide kullanılacak yöntem ve ilaçların tarifleriyle bu ilaçların hazırlanış şekilleri, yan etkileri, doz aşımında yapılması gerekenler birlikte verilmiştir. Dolayısıyla da bu eserlerin neredeyse tamamı bir yönleriyle farmakolojik özelliğe sahiptir. Eserlerde yer alan devalar ve hastalık sağaltımı için kullanılan yöntemlerin büyük bölümü zamanlarının bilimsel uygulamalarıdır. Bazı hastalıklar için tek bir bitki ya da gıda önerilirken bir kısım hastalıklar için birçok bitki, hayvansal ürün ve cevherin dirhem dirhem eklendiği karmaşık ilaçlar hazırlanmaktadır.

Tarihi tıp metinlerinde yukarıda zikir edilen terkip ve uygulamalar dışında çok az da olsa dönemlerinin tıp anlayışıyla açıklanamayacak kimi uygulamaları görmek mümkündür. Yazıldığı dönemlerin tıp anlayışıyla açıklanamayan bu uygulamaların akıl ve mantıkla da izahı mümkün değildir. Bu türden sağaltım yöntemlerini ve sağaltım maksatlı kullanılan bitkisel/hayvansal maddeleri halk hekimliğinin büyüsel yönüyle açıklamak, bu eserlerde az da olsa halk hekimliği uygulamalarının izleri olduğu-

nu kabul etmek gerekmektedir. Konuyu göz hastalıkları ve tedavi yöntemleri açısından ele alan Ali Haydar Bayat “tıp tarihi içinde önemli bir yer işgal eden göz hastalıklarına ait ilmî birikimlerin bir kısmının halk tıbbına veya tersine, halk tıbbının bazı tatbikatlarının devrinin ilmî tıbbına karıştıkları şüphesizdir (Bayat 1992:45).” ifadeleriyle halk tıbbı uygulamalarının ilmî eserlere girebileceğini vurgulamıştır.

Yapılan birçok tanım ve değerlendirmede dinsel/büyüsel uygulamalar ve batıl inançlara dayalı uygulamaların halk hekimliğinin kullandığı sağaltım yöntemlerinden olduğu vurgulanmaktadır (Acıpayamlı 1989, Asil 1989, Hufford 2007, Şar 1989). Burada bir hususun da altını çizmek gerekmektedir. Halk hekimliği uygulamalarının tamamına batıl inanç diyerek bu uygulamaları tümüyle reddetmek de doğru değildir. Batıl inanış ve dinsel/büyüsel uygulamalar dışındaki halk hekimliği uygulamalarının bir kısmının olumlu sonuçlar veren tedavi yöntemleri olduğu, bu yöntemlerin bazılarının alternatif tıpta kullanıldığı unutulmamalıdır. Daha açık ifade etmek gerekirse halk hekimliğini batıl inanış ve dinsel/büyüsel uygulamalardan hareketle sadece folklorik bir saha kabul etmek doğru değildir.

Halk hekimliğinde, dinsel/büyüsel yöntemlerin ve bazı batıl inanışların dışında bitkisel, hayvansal, madensel ilaçlarla tedavi, cerrahi müdahaleler, kan alma, dağlama gibi yöntemler de kullanılmaktadır. Çalışmamızda halk hekimliğinin diğer sağaltım yöntemleri üzerinde durulmamış, çalışma alanı tarihi tıp metinlerindeki batıl inanışlar ve dinsel/büyüsel sağaltım yöntemleriyle sınırlı tutulmuştur.

Çalışma için Hekim Bereket'in Tuhfe-i Mubârizi, İshak bin Murad'ın Edviye-i Müfrede, İbni Şerif'in Yâdigâr, Cerrah Mesud'un Hulâsa-ı Tıbb, Sa-

buncuoğlu Şerefeddin'in Terceme-i Akrahâdîn ve Mücerreb-nâme, Hacı Paşa'nın Müntahâb-ı Şifâ, yazarları bilinmeyen Kitâbü'l Mühimmât ile Cerrahnâme-i Esbâbü'l Alâmât taranmıştır. Tuhfe-i Mubârizî, Edviye-i Müfrede, Terceme-i Akrahâdîn ve Mücerreb-nâme'de dinsel/büyüsel uygulamalar görülmemiştir.

Çalışma için taranan ve içerisinde halk hekimliği örnekler saptanan eserleri kısaca tanıtmak yerinde olacaktır.

Müntahâb-ı Şifâ: 14. yüzyılın önemli hekimlerinden Hacı Paşa'nın Kitâbü's-Saâde ve'l-İkbâl alâ Erbaa Akvâl adlı Arapça eserinin kendisi tarafından yapılan kısaltılmış çevirisidir. Çalışmada Zafer Öner tarafından işlenen metin kullanılmıştır (Öner 1990, 1999).

Kitâbü'l-Mühimmât: Muhtemelen 15. yüzyılda yazılan ve müellifi bilinmeyen eser, on farklı tıp kitabının tercümesiyle meydana getirilmiştir. İki ana bölümden oluşan eser bazı hastalıkların teşhis ve tedavisinin anlatıldığı, birçok kitap ve hekim adını ihtiva eden önemli bir eserdir. Kitâbü'l-Mühimmât Sadettin Özçelik tarafından işlenmiş (Özçelik 2001) ve çalışmada da bu metin kullanılmıştır.

Yâdigâr-ı İbni Şerif: 14. yüzyılın önemli tıp eserlerinden olan Yâdigâr, devrinin ünlü hekimlerinden İbni Şerif tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Çalışmada Paki Küçükler tarafından işlenen metin kullanılmıştır (Küçükler 1994).

Hulâsa-ı Tıbb: 15. yüzyılda Cerrâh Mesud tarafından yazılmış önemli bir cerrahnâmedir. Eser Farsçadan tercümedir ve bazı kaynaklarda Tercüme-i Hulâsa fi Fenni'l-Cirâha adıyla geçmektedir. Çalışmada İlhan Uçar tarafından işlenen metin kullanılmıştır (Uçar 2009).

Cerrahnâme-i Esbâbü'l-Alâmât: Dil özellikleri dikkate alındığında 15.

yüzyılda yazılmış olması muhtemel bir cerrahnâmedir. Yazarı belli olmayan eser ayrıntılı olarak ele alınmamış sadece İslâm tıbbi dairesi içerisinde yer alan bir eserde kuduz tedavisi için tavsiye edilen Baris Dağı'ndaki bir kiliseye giden kimsenin bacak arasından geçmek (bk. 2. Kutsal Mekânlar) gibi pek de İslâmî olmayan bir uygulamanın verilmesi gerektiği değerlendirilmiştir. İslâm tıbbi dairesinde de olsa tıp eserlerinde İslâm dışı kültürlerin halk hekimliği izlerinin olabileceği görülmektedir. Tercüme bir eser olduğu bilinen bu cerrahnamedeki örnek Arap ve Fars kaynaklarında yer alan halk hekimliği örneklerinin dahi peşinen bu kültürlere aitmiş gibi değerlendirilmesinin doğru olmayacağını göstermektedir. Çalışma için Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 814 arşiv numaralı yazma kullanılmıştır.

Metinlerde görülen halk hekimliği uygulamaları tedavide kullanılan maddelere göre sınıflandırılmış, halk hekimliğinin kutsal yerleri ziyaretle tedaviye örnek teşkil eden bir uygulama ile muska ve tılsımların ayrı başlıklarda verilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Ayrıca tedavinin törensel uygulamalarla yapıldığı örnekler de diğer uygulamalardan ayrı olarak gösterilmiştir. Uygulama örnekleri verildikten sonra ayrıç içerisinde uygulamanın hangi eserin kaçınıcı sayfasında olduğu da gösterilmiştir.

Düşmanını korkutma, ona zarar verme, insanlar arasında iyi ilişkiler kurma ya da kişilerin aralarına soğukluk sokma gibi tedavi amacı taşımayan uygulamalar diğerlerinden ayrılmıştır.

1. 1. Hayvansal Ürünler

Tedavi amacıyla çeşitli hayvanların organlarını kullanma çok eski çağlardan beri tercih edilmektedir. Tıp metinlerinde birçok hayvanın yağları, boynuzları, tırnakları, ödlere vb. organları tedavide kullanılmaktadır ancak aşağıdaki kulla-

niimler mantıkla açıklanamayacak, batıl inanç olarak değerlendirilebilecek niteliktedir:

Ayı dişini boynuna takan çocuğu sıtma tutmaz. (MŞ. 125b/11)

İbibik yüreğini taşıyan kişinin cinsel gücü yüksek olur. (KM. 41a/16)

Papağan dilinin kurutulup hafif dövülerek yedirildiği çocuğun dili açılır ve çocuk güzel konuşur. (KM. 41a/17-19)

Yarasanın dilini kurutup ezerek saf bala katıp cinsel birleşme zamanında cinsel organına süren kişinin dünyaya gelen çocuğu anlaşılır ve konuşkan olur. (KM. 42a/7-8)

Tavus kuşu beynini yumurta sarısıyla yiyen çocuğun konuşması akıcı olur. (KM. 42a/17)

Çocuğun düşen ön dişini yere bırakmadan alıp boynuna takan kadın hamile kalmaz. (KM. 42b/7-8)

Çekirgeyi boynuna asmak üç günde bir tutan rub sıtmasını giderir. (KM. 42b/9-10)

Sarası olan kişi eşeğin sol ön ayak kemiğinden kolye yapıp boynunda taşırsa fayda görür. (KM. 42b/19-43a/1)

Eşeğin sol ön ayak kemiğinden bir parça sara hastasının boynunda asılıp bir yıl asılı kalırsa hasta iyileşir. (KM. 43a/2)

Kurt gözünü yanında taşıyan kimseyi sara tutmaz. (KM. 44a/9)

Yabanî köstebek bağırsağı yedirilen delinin akli başına gelir. (KM. 44a/12-13)

İbibik kuşunun ibiğinin tütsü edildiği deli iyileşir. (KM. 44a/13)

Unutkanlığı olan kişi ibibik kuşunun gözünü yanında taşırsa unutkanlıktan kurtulur. (KM. 45a/1)

Çocuğu olmayan kadına birkaç gün at sütü içirilse hâmile kalır. (KM. 46b/8)

Horlayan kimsenin başının altına at dişi konya horlaması geçer. (KM. 46b/14)

Katır yüreğini yiyen kadın hamile kalmaz. (KM. 47a/2)

Katırın iç yağını eline süren erkek, eşiyle birlikte olursa kadın hamile kalır. (KM. 47a/3)

Sürekli kâbus gören kişi at dişini başı altına koyarsa artık kâbus görmez. (HT. 78b/1-2)

Sancılanan ve doğum yapamayan kadının altına kuru at gübresi tütsülenirse kadın kolayca doğurur. (HT. 78b/3-5)

Atın kulak yağını içen kadın hamile kalmaz. (HT. 78b/5-6)

Yatağını ıslatan kişinin sol buduna deve kılı bağlanırsa artık yatağını ıslatmaz. (HT. 78b/12-14)

Çok uyuyan kişi su sığırının beyninde olan kurtçuğu yanında taşırsa artık uyumaz. (HT. 79a/5-7)

Uyuyan kişinin başının altına beyaz keçinin boynuzu yakılarak konya o kimse bir gün bir gece uyanmaz. (HT. 79a/10-11)

Dalağı olan kişi beyaz tekenin dalağını kendi eliyle koparırsa o dalak kurudukça o kişinin dalağı da kurur. (HT. 79a/11-14)

Kanaması olan kadın yanında teke kılı taşırsa iyi gelir. (HT. 79a/14-15)

Çakal eti yedirilen deli şifa bulur ve iyileşir. (HT. 79b/3-5)

Hamile kalmak isteyen kadın tavşan beynini alıp yıkayarak bir miktarını yanında taşırsa gebe kalır. (HT. 79b/7-8)

Hamile kalmak isteyen kadın dişi tavşanın cinsel organını yerse gebe kalır. (HT. 79b/12-13)

Sıtma tutan kişi aslan derisinin üstüne yatıp uyursa iyileşir. (HT. 79b/14-80a/1)

Tilki idrarını cinsel organına sürüp eşiyle birlikte olan kişinin eşi hamile kalır. (HT. 80a/3-4)

Kedinin azı dişini taşıyan kadın hamile kalır. (HT. 80a/11)

Yakılmış fil dişi yedirilen kadın hamile kalır. (HT. 80b/8-9)

Maymun dişi taşıyan kişi gayet az uyur. (HT. 80b/11-12)

Papağan dili yiyen kimse oldukça güzel konuşur. (HT. 81a/3-4)

Papağan ödü yiyen kimsenin dili ağır olur. (HT. 81a/4-5)

Yılan ya da akrep sokan kimse çaylak ödünü gözlerine sürme gibi çekerse iyileşir. (HT. 81a/9-11)

Yarasa başını döşeği altına koyan kimse uyuyamaz. (HT. 81b/3-4)

Tavus kuşu kamı içirilen kimsenin aklı geri gelir. (HT. 81b/12-13)

Çocuk doğururken sancılanan kadına tavus kuşu tırnağı tütsülense kolay doğurur. (HT. 81b/13-15)

Cüzamlı kişi ibibik kuşunun gözlerini boynunda gezdirse fayda görür. (HT. 82a/3-4)

Ibibik kuşunun yanmış tırnaklarını içen kadın hamile kalır. (HT. 82a/7-8)

Sara nöbeti gelen küçükler ve yetişkinler için bir yeşil kurbağa bulunur, mavi bir beze bağlanır ve canlı biçimde saralının boynuna asılır. Yedi günden sonra kurbağa çıkarılır. (Y. 139a/4-8)

Menisi olmayan kişi, enenmemiş bir boğanın hayâsını alarak yarsa, tuzlayıp kuruttuktan sonra dövüp ihtiyaç anında bir beze bağlayıp su içilen kaba koyarak o kaptan su içse fayda görür. (HT. 85a/5-9)

Yabani kurbağa sağ ayağından tutularak çekilmesi gereken ağırlı diş değiştirilirse diş çıkar. Diğer dişlere değdirmemek gerekir zira değdiği diş dökülür. (MŞ. 59b/12-14)

Yabani kurbağanın sağ ayağı sıtma tutan kimsenin boynuna asılırsa şifa olur. (MŞ. 125b/3)

Ölmüş bir köpeğin kürek kemiği dalağı olan kimsenin dalağı üzerine bağlanır. Yedi gün bağlı olarak kalır. Yedi günden sonra çıkarılır, dalak gider. (Y. 185b/2-4)

Boyunlarına fil kemiğinden bir parça asılan küçük çocuklar vebaya yakalanmaz. (Y. 221b/3-4)

Vebaya yakalanan sığırlar için fil

kemiği siyah bir bezle sığırlardan birinin boynuna bağlanır. (Y. 221b/4-5)

Veba için evde her gün koyun kemiği yakmak faydalıdır. (Y. 221b/5-6)

Enenen bir sarı boğanın hayâsını bağlayıp çıkardıkları ip, uru olan kişinin boynuna bağlanırsa ur eriyip gider. (Y. 229b/10-12)

Sıtma için örümcek canlı olarak yakalanıp ceviz kabuğuna konur ve ağzı pekiştirilir. (MŞ. 125b/11-12)

1.2. Bitkiler

Bir parça çıyan otunun asıldığı evin içindekilere veba bulaşmaz. (MŞ. 160a/3-5)

Bir parça çıyan otu hâmile kadının boynuna takılıp, uzunluğu kadar delik delinirse kadın çocuk düşürmez ve çocuğunu kolaylıkla doğurur. (MŞ. 160a/7-9)

Çıyan otunu uzununa delip başında taşıyan kimse uykusunda belinlemez ve kâbus görmez. (MŞ. 160a/9-10)

Kapısının arkasına bir tane turuncu akrebî otu asılan evdeki kişiler vebaya yakalanmaz. (Y. 221a/13-221b/1)

Göbeğine turuncu suyu sürülen kadın artık çocuk doğurmaz. (HT. 83b/9-10)

1.3. Cevherler ve Taşlar

Sara hastalığı için hakkâkların inci ve taş deldiği elmas taşı faydalıdır. Bu taşın olduğu evde kimseyi sara nöbeti tutmaz. Elması başında taşıyan kişi sara olmaz. (Y. 139b/7-11)

Yoğurt tulumunun ağzına veya emziğine bağlanan ip burnu kanayan kişinin burnuna takılsa kanama kesilir. (Y. 149a/6-8)

Çocuk düşüren kadının başında değirmen taşının alt taşından bir parça taşınsa o kadın bir daha çocuk düşürmez. (HT. 84a/1-2)

Bir parça mıknaş taşı boynunda taşıyan kişi zeki olur, hiçbir şeyi unutmaz (HT. 84a/7)

1.4. İnsan Organları

Kız çocuğunun kasiğından alınan kıl burna buhur edilirse buhur edilen kimsenin burnu ömür boyu kanamaz. (Y. 148b/8-9)

Yeni doğan bebek göbeğini kurutarak bir zerresini yüzük kaşına koyup o yüzüğü parmağına takan kişi halk içinde itibarlı olur ve onu gören muhabbet eder. Ayrıca bu kimsede kulunç hastalığı olmaz. (KM. 42b/5-6)

Dişi ağrıyan kişi bir ulu kimsenin dişini taşırrsa iyileşir. (HT. 82a/8-9)

Sünnet edilmiş bir çocuğun kesilmiş etini müşkle karıştırarak içen cüzamlı kişi iyi olur. (HT. 82a/9-11)

2. Kutsal Mekânlar

Halk hekimliğinde çok sık görülen türbe, yatır vb. kutsal mekânları ziyaretle tedavi yöntemi tıp metinlerinde neredeyse hiç kullanılmamıştır. Bu yöntem taranan metinler içerisinde sadece Cerrahnâme-i Esbâbü'l Alâmât'ta bir yerde geçmektedir.

Bâris Dağı'nda bir kilise vardır. Kuduz ısırılmış kişi o kiliseye giren birinin bacaklarının arasından geçerse sudan korkmaz ve o kişiye kuduz hastalığı gelmez. (CEA. 184b/1-6)

3. Ritüeller

Bu türden tedavi yöntemleri Orta Asya şaman tedavi tarzının eserlerdeki kalıntıları olarak değerlendirilebilir. Daha çok halk hekimliğinin ocak tedavileri içerisinde yer alan bu sağaltım şekillerinin taradığımız metinlerdeki örnekleri şunlardır:

Sara nöbeti gelen kimsenin yattığı yerde, biri ayakucuna biri de başucuna olmak üzere iki iğne görünmez olunca yada kadar yere saplanır. Ardından sara nöbeti gelen kişinin üzerine bir eşek palanı uzunlamasına konur. Palan üstünden üç kez bir tarafa ve üç kez de diğer tarafa atlanarak geçilir. Sonra atlayan

kimse dam üzerine çıkarak üç kez “beni yılan soktu, dermanımı buldum, tımar eyledim, kefarete eyledim.” der. Duyan kimseler “kefarete ola, mübarek ola.” der. Hastanın yanında duran kimselere söylenecekler önceden öğretilmelidir. (Y. 138a/9-138b/5)

Sara nöbeti gelen küçük veya yetişkin kimsenin yattığı yerde, biri ayakucuna biri de başucuna olmak üzere yemiş ağacından yapılmış iki kazık görünmez oluncaya kadar yere saplanır. Kazıkların kuru ağaçtan hazırlanması iyidir. Kazıklar yaş ise uçları yontularak çabuk kuruması için ocakta yakılır. Yemiş ağacını yere saplayan kişi üç kez: “Bu ağacı diktim, artık bitmesin. Bu ağaç ne zaman biterse sen gelip bu kişiyi tutasın, ben dahi and içtim ve ahd ettim ki artık bu ağacın yemişini yemeyeyim, eğer yersem sen dahi gelesin, bu kişiyi yine tutasın.” der. O kimseyi artık sara nöbeti tutmaz. (Y. 138b/5-139a/3)

Erkeklığı bağlanmış kişiyi çözmek için bağlanan kimse kullanılmamış iki taraflı bir baltayı kırarak deliğinin içinden idrarını yapar. İdrar balta deliğinden geçer. (Y. 106a/2-3)

4. Tedavi Maksadı Taşımayan Uygulamalar

Bir ihtiyacı olan kimse bir ulu kişi önünde bir miskal kibriti demir bir çırağ içinde eritip bir tanesini iki ayaşına sürerek o kişiyi görürse bütün ihtiyaçlarına ulaşır. (KM. 40b/4-6)

Düşmanına galip olmak isteyen ve halk içinde heybetli görünmek isteyen kişi bir miskal insan beynini iki miskal insan kanına karıştırıp bir denk yemeğe katıp yemelidir. (KM. 40b/2-4)

İnsanın akciğerini kurutup bir miskal iki denk tuz katarak soğuk suyla içen kişiye sihir etki etmez. (KM. 40b/11-13)

Âşık olan kişi, bütün tırnaklarını yakarak bir yolunu bulup âşık olduğu kişiye çiririse o kişi hemen kendisine âşık olur. (HT. 82a/11-13)

Bağırtlak kuşunun kafasını kuru-

tup pazısına bağlayan kişi padişahların huzurunda itibarlı olur ve sözü kabul görür. (KM. 41a/8-9)

Bağırtlak kuşunun kanını beyniyle karıştırıp burnuna süren kimsenin her türlü ihtiyacı giderilir ve sözü makbul olur. (KM. 41a/9-11)

Bağırtlak kuşunun kemiğini dövüp şeker ile karıştırılarak yedirilen kişide muhabbet çok olur. (KM. 41a/11-12)

Bağırtlak kuşunun kamının içirildiği savaşıcı yavaşlar. (KM. 41a/8)

İbibik yavrusunun tüylenmeden pişirilerek suyu içirildiği kimse dost olur. (KM. 41a/12-13)

İbibik eti kurutulur. Kurutulan et hafif dövüldükten sonra una karıştırılıp helva yapılır. Bu helvanın yedirildiği kişi, yediren kişiye âşık olur. (KM. 41a/13-14)

İbibığın dilini ve gözlerini yanında taşıyan kişiye karşı düşman zafer kazanamaz. (KM. 41a/14-15)

İki dost arasına papağan kanı kurutularak saçılırsa bu iki dost düşman olur. (KM. 41a/19)

İbibik kuşunu altınla boğazlayıp kanını müşkle karıştırarak sürülen kişi, süren kişiye âşık olur. (KM. 41a/16-17)

Balıkçıl ayağını ateşe bıraksalar her kimin niyetine olursa çabucak dost olur. (KM. 41a/19-41b/1)

Balıkçıl beynini kokuncaya kadar yumurta içinde bekletip ardından müşkle ilave ederek burnuna sürülen kişi âşık olur (KM. 41b/1-3)

Papağan kanını ibibik kanıyla karıştırıp gölgede kurutarak niyeti olan kişiye müşkle koklatsalar âşık olur. (KM. 41b/3-4)

Baykuş etinin kurutulup dövülerek katıldığı yemeği yiyen iki kişi cenk ve savaşı eder. (KM. 41b/5-6)

Baykuş gözlerinin hafif dövülerek müşkle koklatıldığı kişi gayet dost olur. (KM. 41b/6-7)

Keklik ödünü müşkle karıştırıp ta-

şıyan kişiyi gören kimse dost olur. (KM. 41b/7-8)

Keklik ödünü baykuş ödüyü karıştırıp sürülen kimseyi görenler ona düşman olur. (KM. 41b/8)

Keklik beynini gübre içine gömüp kokuncaya kadar beklettikten sonra kurutarak ceviz ile dövüp biraz şarapla içirilen kişi âşık olur. (KM. 41b/9-10)

Doğan beynini ve kanını yiyip içen korkak kişi bahadır olur. (KM. 41b/10-11)

Kara kedi ödünü kurutup döverek sürme gibi gözüne çeken kimseye sihir işlemez. Eğer sihir yapılmışsa etkisi gider. (KM. 41b/15-16)

Bir ulu katında ihtiyacı olan kimse kara kedinin gözbebeğini kurutup kendisine tütsülese ihtiyacı giderilir. (KM. 41b/17-18)

Horozun beynini bir denk ve iki çekirdek kâfûr ve iki çekirdek anber katarak yanında taşıyan kişi halk içinde sevilir. (KM. 42a/2-4)

Bir miskal balık beynini ve kaz beynini karıştırıp bir denk kâfûr katarak yedirilen kişi çok muhabbetli olur. (KM. 42a/4-5)

Buçuk denk yarasa beyni, bir denk içinin yağı, buçuk miskal yarasa kanı ve iki çekirdek yarasa sütünü karıştırıp bu karışımdan dört çekirdek yedirilen kimsede çok muhabbet olur. (KM. 42a/5-7)

Baykuşu öldürünce bir gözü açık kalır. Açık kalan gözü taşıyan kişi uyumaz (KM. 41b/5)

Tavus kuşu beynini karanfile katıp yemekle yedirilen kişi deli olur. (KM. 42a/15-16)

Dövüşen horozun kanını cenk ederken alıp yemeğe katarak yiyen kişi savaşıcı olur. (KM. 42a/9-10)

Sığırın kuyruk kılını yakan kimsenin dilediği yerde savaş ve düşmanlık olur. (KM. 43a/2-3)

Eşek kanını yemekle yiyen kimse ahmak olur. (KM. 42b/18)

Eşeğin alın kemiğini yakıp yemekle yedirilen kişi savaş ve cenk eder. (KM. 42b/18-19)

Eşek kuyruğunun kılı şarap sohbetinde tütsü yapırsa savaş ve cenk çok olur. (KM. 42b/19)

Atın sağ gözünü müşk ve şeker ile kurutup yanında taşıyan kimse insanlar arasında hürmetli ve itibarlı olur. (KM. 46a/19-46b/1)

Yiğit ve cesur olmayan kişiye aslan ödü içirilse bahadır olur. (HT. 79b/13-14)

Katır dişini pazıya bağlayan kişiden düşman korkar ve kaçır. (KM. 47a/4)

Atın toynağının ateşe gömüldüğü eve sihir girmez (KM. 46b/17)

Bir kimse, katırın kuyruğundan yedi kıl çekse ve dilediği bir kişinin adını söyleyerek kılları yastığının altına koyalı, o kimsenin uykusunu bağlar. (KM. 47a/4-5)

Domuz dişini taşıyan kişi halk arasında itibarlı olur. (HT. 80a/5)

İyi huylu olmayan çocuk bir miktar ayı derisini yanında taşısa huyu iyi olur. (HT. 80a/9-11)

İbibik kuşunun dilini taşıyan kimseye düşman zarar veremez. (HT. 82a/4)

İbibik kuşunun yünlerinden bir tanesini savaş gününde kulağına sokan kimse düşmana galip gelir. (HT. 82a/6-7)

Sırtlan yağını kaşlarına süren kimse halk içinde itibarlı olur. (HT. 80b/13-14)

Kara köpeğin gözlerinin gömüldüğü ev harap olur. (HT. 80b/4-6)

Çocuğunu doğuramayan kadın mıknaş taşıyan yanında taşısa kolayca doğurur. (HT. 82b/15-83a/1)

Yakut yüzük taşıyan kimse vebaya yakalanmaz. (HT. 83a/2-3)

Şarabı bıraktırılmak istenen kişinin şarabına, bağlar budanırken asmadan akan su katılarak haberi olmadan içirilse o kimse artık şarabı ağzına almaz. (HT. 83b/7-9)

5. Muskalar

Eski toplumlarda muska ve tılsımlar tedavi amaçlı kullanılmıştır. Eski inanç sistemlerine göre "Sağlıklı kalabilmek için fena ruhlardan korunmak gerekirdi. Vücuda yapılan dövmeler, taşınan muskalar bu inanişe dayanmaktadır. Bu şekilde insan kendisini hastalıklar, nazar, kötü ruhlar, cinler ve diğerlerinden koruduğuna inanmaktadır (Baytop, 1985:6)." Taradığımız eserlerde çeşitli rahatsızlıklara karşı kullanılabilecek tılsım ve muskaların hazırlanışı ve kullanılışı da yer almaktadır. Metinlerde sayı bakımından azımsanamayacak kadar muska ve tılsım bulunmaktadır. Bu muska ve tılsımların bazılarında çeşitli isimler, bazılarında ise dua ve ayetler bulunmaktadır. Bu tılsım ve muska metinlerinin çalışmayı gereksiz yere uzatacağı düşüncesiyle orijinal muska metinleri buraya alınmamış, üç nokta (...) ile gösterilmiştir. Eserlerdeki muska ve tılsımlar şunlardır:

Bir kâğıda beş kez âyete'l-kürsî yazıp daha sonra şu isimleri yazarak (...) isimlerin altına beş âyete'l-kürsî daha yazan kişiyi cinden olan sara tutmaz. (KM. 44a/9-12, MŞ. 43a/10-13)

Erkekliği bağlanmış kişiyi çözmek için bu tılsım (...) müşk şerbetiyle ve safranla, kullanılmamış yeni bir çini tasa veya cam tasa erkeğin ve kadının adlarıyla birlikte yazılır. Erkek ve kadın ikindiden sonra yemek yemez. Gece guslederek o tasa yazılan yazıyı ateş görmemiş bal şerbetiyle ezip yatacakları zaman yarısını kadın yarısını erkek için ve birlikte olurlar. Erkekliği bağlanmış kimsenin erkekliği çözülür. (Y. 105b/5-13)

Erkekliği bağlanmış kişiyi çözmek için şu yedi tılsım (...) yedi soyulmuş yumurtaya yazılır ve bağlı kişiye yedirilir. (Y. 106a/8-106b/3)

Sara için şu tılsım (...) yazılarak mumla kaplanıp sol pazıya bağlanır.

Tılsımın iyice pekiştirilerek düşmemesi sağlanır. Bunlar ashâb-ı kehf adlarıdır. Mekselinâ, Yemlihâ, Mertunis, Yuvanis, Sâniyûs, Batînûs, Kışutit, Kıtmir. Sonra şu âyet (...) dört parça kâğıda yazılarak evin dört duvarına yapıştırılır. (Y. 137b/7-12)

Uçuk için şu dua (...) uçuk tutan kişiye üç kez okunur. (Y. 137b/12-138a/8)

Bu yazıyı (...) bir parça kâğıda yazıp kâğıdı iyice katlayarak bir bakla kadar ödle bir kaşık su içine koyup kaşık dalak üzerine konursa ve o kâğıt bir parça ceviz ile yakılırsa dalak açılır, işler şifâ bulur (KM. 45b/12-15, MŞ. 87a/1-5)

Sarası olan kişiye şunlar (...) yazılıp ezilerek birkaç gün suyu içirilirse iyi olur. (MŞ. 43a/13-15)

Burun kanamasında bunun (...) yazılıp iki kaş arasında asılması faydalı olur. (MŞ. 55a/10-13)

Burun kanaması dinmeyen kişi için hamura bunları (...) yazıp altına yapıştırırsalar kan diner. (MŞ. 55a/14-55b/1)

Dalak gidermek için ayın ilk çarşamba günü bu dua (...) yazılıp hastanın sol koluna bağlanır. Hasta el ile sürekli yoklayıp dalağın gidip gitmediğini kontrol eder. Dalak gitmişse bu duayı çıkarır, gitmemişse çıkarmaz. Bu dua zerre kadar dalak bırakmaz, giderir. (MŞ. 86b/5-14, Y. 185b/12-186a/7)

Dalak için ayın son çarşamba gününde erkenden şunlar (...) yazılır ve sol kola bağlanır. (MŞ. 86b/14-87a/1)

Aşağıdaki isimleri sürekli olarak okuyan kimse yürüdüğü yol sebebiyle yorulmaz. Bu isimleri sürekli okuyan ağır işlerde çalışan kimseler işlerinin ağırlığını hissetmezler. Bu isimlerin sayılarını hesaplayarak o sayıları kalem-i hindî ile yüzük kaşına yazıp parmağına geçiren kimse kuvvetli olur. Zayıf olan ve bu isimleri yazıp yanında taşıyan, bu duayı okuyan kimse kuvvetli olur. O isimler bunlardır. Bu dört ismin sayısı bin yüz on altıdır: (...) Bunların sayısı üç

yüz beştir: (...) Bunların sayısı yedi yüz kırk dördtür: (...) Bunların sayısı yüz on altıdır: (...) Bunların sayısı yüz elli biridir ve o tılsımın resmi ve şekli budur: (...) Gümüş yüzük kaşına işlenmelidir. (MŞ. 119b/13-120a/12)

Sıtma için bunu (...) bir parça kâğıda yazıp suyu içirilir. Ardından şu üç kelime (...) üç söğüt yaprağına yazılır. Sıtma tuttukça günde bir yaprak tütsü yapılır. O ayetin suyu içirilir. Bu, üç güne kadar böyle tekrarlanır. (MŞ. 125a/11-15)

Sıtma için bunlar (...) yazılır ve iki gün tütsülenir. İkinci gün: (...) (MŞ. 125b/1-3)

Sıtma için üç badem yazılır. İkinde hastanın adı üçüncüsünde Yasin suresi yazılı olmalıdır. Hastaya her gün bir badem yedirilir. Birinci ve ikinci günlerde adı yazılı olan, üçüncü gün ise Yasin yazılı olan yedirilir. (MŞ. 125b/9-10)

Oyulmuş yaraya bu efsun okunur: (...) (MŞ. 137a/3-5)

Sıracı çıbanı için çarşamba günü şunlar (...) yazılarak, hastalık sağ yanında ise hastanın soluna, sol yanıdaysa sağma bağlanır. (MŞ. 142b/11-14)

Bu duayı (...) her gün üç kez okuyan ve kendisine vuran kimse bütün hastalıklardan ve veba gibi gökten gelen kazalardan korunur. Eğer sıtmalı kişi okursa sıtmadan kurtulur, hasta okursa şifa bulur. (MŞ. 158a/11-59b)

Kim bu yuvarlak şekli (...) bir kâğıda yazıp kâğıt üzerine bal sürerek yumurcak üstüne yapıştırırsa hastalık geçer. (MŞ. 159b)

Bu mübarek şekil (...) yazılıp veba çıkaran kimseye bal cülâbı ile ezilerek içirilirse hasta şifâ bulur ve bütün süregelen hastalıklara yazılsa ve içirilse faydalı olur. (MŞ. 160a/1-3)

Bu duayı (...) yazdırıp taşıyan kişi veba ve kutluca hastalığından korunur: (MŞ. 160a/15-161a/5)

Veba için üç parça kâğıt üzerine bu isimler (...) yazılır. Ardından balla veba

üzerine yapıştırılarak biraz bekletildikten sonra silinir. Sonra bir parçası daha yazılıp bu şekilde yapılmaya değiştirilerek devam edilir, veba yok olup söner. (MŞ. 160a/4-10)

Oğlancık hastalığına yakalanan kişi çarşamba günü gün doğunca bu mübarek şekli (...) yazıp suyunu bal şerbetiyle içerse şifa bulur. Eğer bu dua oğlancıklar hastalığı olana, sarahlılara ve deli olanların üzerine okunsa, vurulsa ve yazılsa suyu içirilse hastalar kurtulur. (MŞ. 161b/7-162a/2)

Dalak için bu yazı (...) bir parça kâğıda yazılır. Kâğıt katlanarak bakla kadar yapılıp bir kaşık içine konulur ve kaşık da dalak üzerine konur. Kâğıt, bir parça ateşle yakılır. Dalağa ısı işleyince o kişinin dalağı gider. (Y. 185b/6-12)

Dalak için bu tılsım (...) bir parça kâğıda yazılıp sol pazıya bağlanır. Tılsım bağlandığı yerde yedi gün durur, yedi günden sonra çıkarılır. Eğer çıkarılmayacak olursa dalak tamamen erir ve kişiye zarar verir. Çok fazla bekletilirse dalağı olan kişi ölebilir. Ben bu tılsımı bir yaşlı cariyeye bağlayıp unuttuklarımı, cariyenin öldüğünü gördüm. (Y. 186a/7-13)

Bu tılsım (...) bir parça kâğıda yazılıp dalak üzerine bağlanır. Bir çarşamba gününden diğer çarşamba gününe kadar beklenir. Fazla bekletilmeden çıkarılır. (Y. 186b/2-4)

Bu tılsım (...) yazılıp dalak üzerine bağlanır. Gömlek içerisine dikilerek yarısının dalak üzerine gelmesi sağlanır ve tılsım yedi gün dalak üzerinde durur. Yedi günden sonra tılsım çıkarılır. Kişi dalak hastalığından kurtulur. (Y. 186b/5-13)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tarihî tıp metinleri -az da olsa- ihtiyaçta ettikleri halk hekimliği uygulamaları bakımından halk biliminin de araştırma alanına girmektedir. Bu gerçekten hare-

ketle metinlere halk bilimi çalışması yapan araştırmacıların da ilgi göstermesi gerekmektedir.

Tarihî tıp metinlerindeki irrasyonel uygulamalar animistik dünya görüşüne dayalı eski yöntemlerin eserlerdeki kalıntıları olarak değerlendirilebilir. Bunların metinlere giriş sebepleri günümüzde de geçerliliğini koruyan, insanların modern tıbbın tedavide çaresiz kaldığı hastalıklarda diğer usullere müracaatı olmalıdır. Bu türden uygulamaların tıp metinlerine eserlerin yazıldıkları dönemlerden sonra -çoğaltılırken- müstensihler eliyle ilave edilmiş olabileceği de ihtimal olarak göz önünde bulundurulmalı, bir eser içerisindeki halk hekimliği uygulamalarının eserin diğer nüshalarında bulunup bulunmadığı araştırılmalıdır.

Arapça ve Farsçadan tercüme edilmiş tarihî tıp metinlerindeki halk hekimliği örneklerini detaylı inceleme yapmadan Arap veya Fars halk hekimliği uygulaması olarak değerlendirmek doğru değildir. Bu uygulamaların Arap veya Fars tıbbına da tercüme yoluyla geçmiş olabileceği unutulmamalıdır.

Günümüz halk hekimliği çalışmaları da kendi içerisinde tarihi metinlerde görülen ve bugün halk arasında hâlâ kullanılanlarla, metinlerde rastlanmayan uygulamalar olmak üzere kendi içerisinde bir tasnife tabi tutulabilir. Yapılacak tasnifte tarihî metinlerde bulunan halk hekimliği uygulamaları içerisinde özellikle tercüme eserlerdeki uygulamalara dikkat edilmelidir. Tercüme eserlerdeki halk hekimliği uygulamalarının halk arasında kullanılanlarının kaynağının Türk kültürü olamayabileceği göz önünde bulundurulmalı, bu metinleri incelemeyen halk hekimliği uygulamalarının kökeni üzerine iddialı yorumlar yapılmamalıdır.

Tarihî tıp metinlerindeki halk hekimliği örneklerinin sayı bakımından dönemlerinin modern uygulamalarına

oranla çok az olduğu dikkate alınmalı, bu metinlerdeki tedavi yöntemlerinin tümüne halk hekimliği denmemelidir.

Halk hekimliği çalışması yapan saha araştırmacılarının ellerindeki malzemeyle ilgili değerlendirme yapmadan tarihi tıp metinlerine de göz atmaları son derece faydalı olacaktır. Saha çalışmalarında karşılaşılan halk hekimliği uygulamalarından olan dağlama, kan alma vb. uygulama ve yöntemlerin hemen hepsinin tarihî tıp metinlerinde görülmesi dikkate şayandır. Bu türden uygulamaların halk hekimliği bakımından ele alınırken bu gerçeğin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

KISALTMALAR

- CEA. Cerrahnâme-i Esbâbü'l-Alâmât
HT. Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb (Uçar, 2009)
KM. Kitâbü'l-Mühimmât (Özçelik 2001)
MŞ. Müntahâb-ı Şifâ I (Önler 1990)
Y. Yâdigâr-ı İbni Şerif (Küçüker 1994)

KAYNAKLAR

- Acıpayamlı, Orhan. "Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği ve Özellikleri" *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* XXVI:1-9, 1969.
- Acıpayamlı, Orhan. "Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1989, s.1-8.
- Asil, Eriş. "Halk Hekimliği ve Eczacılığı Araştırmalarında Metodoloji" *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1989, s. 33-38.
- Aydın, M. Bedizel. "Osmanlı Tıbbında 'Müfred Devâ' Kullanımı ve 'Müfredât' Eserlerinin Genel Özellikleri" *Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Emre Dölen Armağanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, Cilt 6, Sayı 2, 2005.
- Bayat, Ali Haydar. "Anadolu Tıbbi Folklorunda Göz Hastalıkları", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnanışlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 1992:43-58.
- Bayat, Ali Haydar. *Tıp Tarihi*, İzmir: Sade Matbaa, 2003.
- Baytop, Turhan. *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985.
- Becerra RM, "Iglehart AP. Folk Medicine Use: Di-

- verse Populations In a Metropolitan Area." *Soc Work Health Care* 1995: 37-58.
- Boratav, P. Naili. *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul: Gerçek Yayınevi,1994.
- Büken, Nüket Örnek, "Folklorik Değerler ve Folklorik Tıp" *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics, Law and History* 11 (2003): 45-47.
- Erdemir, Ayşegül Demirhan. "17. 18. ve 19. Yüzyıllara Ait Bazı Reçete Örnekleri ve Halk Hekimliğimizdeki Yeri", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1989.
- Ersin, Fatma, ve Şahin Aksoy, "Şanlıurfa'da Bir Halk Hekimi Attar İsa" *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics, Law and History* 12 (2004): 87-91.
- Hufford J. David, "Halk Hekimleri" Çev. Mustafa Sever, *Milli Folklor* 73 (2007): 73-80.
- Küçüker, Peki. "Yâdigâr-ı İbni Şerif (İnceleme - Metin - Dizin)" Yayınlanmamış doktora tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi, 1994.
- Önler, Zafer. *Müntehâb-ı Şifâ I (Giriş - Metin)*, Hacı Paşa, Ankara: TDK Yayınları, 1990.
- Önler, Zafer. *Müntehâb-ı Şifâ II (Sözlük)*, Hacı Paşa, İstanbul: Simurg Yayınları, 1999.
- Özçelik, Sadettin. *Kitâbü'l-Mühimmât*, Ankara: AKM Yayınları, 2001.
- Ronan, Colin A. *Bilim Tarihi* (Çev. Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Günergür), Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2005.
- Şar, Sevgi. "Halk Hekimliği'nin Dünü ve Bugünü" *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1989.
- Şar, Sevgi. "Anadolu'da Halk Hekimliği Uygulamaları" *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics, Law and History* 13 (2005): 131-136.
- Oğuz NY. "Toplum, Bilim ve Tıp Etiği Açısından Alternatif Tıp ve Halk Tıbbı" *Bilim ve Ütopya Dergisi* 25 (1996): 36-37.
- Türkdoğan, Orhan. *Kültür ve Sağlık-Hastalık Sistemi* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 2213, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 522, Araştırma ve İnceleme Dizisi:17, 1991.
- Uçar, İlhan. "Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb Cerrâh Mes'ûd (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)", Yayınlanmamış doktora tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2009.